

2000

KULTURA U KODIFIKACIJI I NEKULTURA U OSTVARENJU PRIRODNIH PRAVA ČOVEKA

Uvodna usmena reč koju je Autor održao na Trinaestom susretu Kopaoničke škole prirodnog prava koji je bio posvećen opštoj godišnjoj temi »KULTURA PRAVA I SNAGA ZAKONA« u okviru stalnog naslova škole »Pravda i pravo« koji je održan 13–17. decembra 2000. godine.

Na ovom simpozijumu podneseno je 225 referata raspoređenih u 6 tematskih oblasti (katedri) Heksagona prirodnog prava: I. *Pravo na život* (život, zdravlje, ekologija); II. *Pravo na slobodu* (krivičnopravna i procesna zaštita ličnosti, opšta sloboda ličnosti, upravno-pravna zaštita ličnosti); III. *Pravo na imovinu* (svojina, denacionalizacija i privatizacija, porezi, nepokretnosti, ugovor, odgovornost za štetu, bankarski poslovi, privredna društva, privredni ugovori, osiguranje, radni odnosi); IV. *Pravo na intelektualnu tvorevinu* (autorsko pravo, industrijska svojina); V. *Pravo na pravdu* (sudska praksa i uloga suda, arbitraže, pravo Evropske Unije, međunarodni aspekti vodnog prava, pravna zaštita izbeglica); VI. *Pravo na pravnu državu* (teorija pravne države, vladavina prava u praksi).

Tekst ove usmene reči zabeležen je audio-tehnikom i kasnije autorizovan (sa označenjem međunaslova) i publikovan pod istim naslovom u časopisu »Pravni život« br. 1–2 iz 2001. godine.

*Poštovane Kolege,
Članovi Kopaoničke alijanse racionalnog prirodnog prava,
Nosioци ideje pravednog prava,
Uvaženi gosti koji dolazite na ovaj zajednički vrh prirode,
Dame i Gospodo,*

Prirodno pravo je deo naše opšte kulture, intelektualne, duhovne i materijalne, nadnacionalne i nadklasne, kulture svakog čoveka i svih ljudi zajedno.

One kulture koja je zasnovana na aksiomu našeg života: svi smo delo prirode, svi smo i deo prirode, jednaki u dolasku i jednaki u odlasku.

Otuda, naše prirodno pravo na život i naše prirodno pravo na slobodu, kao i sva druga koja iz njih proizilaze, pored filozofskog i pravno normativnog opusa, ta prava istovremeno čine i kulturni identitet čoveka i svih oblika njegovog socijaliteta u kome on doživljava svoju ličnost, svoju autonomnost u uslovima društvenosti, svoju samosvesnu slobodu.

S druge strane, pravo koje je postavljeno zajedničkom voljom ili samovoljom jednih u odnosu na druge, kao promenljivo, prostorno ograničeno i nesavršeno, a koje nazivamo pozitivnim pravom, dostiže, u svojoj izvornosti i izvršnosti, onaj stepen svoje kulture koji je utvrđen i životno potvrđen kulturnim identitetom prirodnog prava.

Taj stepen kulture pozitivnog prava nije proizvoljno određen. On je presudno zavistan od izvesnih metapравnih činilaca, kao što su: stupanj filozofske prosvćenosti, moralna zasnovanost, ekonomska konstitucija, politička emancipacija, tradicija opštih pravila ponašanja. Jednom rečju, svi ti društveni činoci slivaju se u zajedničko ime istorijske i umne neminovnosti određene zajednice.

Prema tome, fenomen pozitivnog prava nosi onaj legitimitet i legalitet koji odgovara konkretnom stupnju opšte kulture. On je uvek sastavljen iz dva osnovna svojstva – transcendentnog i empirijskog.

Prvo je apriorno i univerzalno, a drugo je posteriorno i relativno. Transcendentno svojstvo izražava apsolutnu ideju prava koja mu obezbeđuje stalnost i univerzalnost, dok se empirijskim svojstvom ispoljava njegova prostorno-vremenska relativnost i promenljivost.

Otuda, empirijsko svojstvo često je i nacionalno, dakle, ograničeno svojstvo, dok je transcendentno svojstvo prava, kao misleća priroda čoveka o apriornim pojmovima, uvek i nadnacionalno, dakle univerzalno svojstvo prava.

U spoljnjem svetu, pravo se nikako ne predstavlja samo jednim svojstvom, već dualitetom ovih svojstava. Nadmoć jednog svojstva određuje hoće li kultura prirodnog prava u transcendenciji čiste misli biti udaljena od pozitivnog prava ili će biti sastavni deo njegovih ustanova.

Tema XIII sesije

Neću dalje govoriti o ova dva svojstva prava, jer je to pređena stranica naše Škole koja se lako može pronaći u biblioteci ove Škole koja, kao što znate, broji 40 tomova naše zajedničke misli.

Ovogodišnju stranicu Škole, danas, ovde u ovoj uvodnoj reči nazivam *kultura legitimiteta prirodnog prava u njegovom kodifikovanom izvoru – i nekultura legaliteta tog prava u postupku njegovog ostvarenja*.

Drugim rečima, kulturni čin ugrađen u veličanstveno zdanje kodifikovanih prirodnih prava čoveka – istovremeno doživljava krizu izazvanu nekulturnim činom realizacije ovih prava, neostvarenja. pa čak i grubog gaženja ovih prava.

Tu krizu u sprovođenju principa legaliteta prirodnih prava treba naučno odrediti (što je zadatak i ove Škole), sagledati njene atribute i naročito uzroke, i videti moguće pravce izlaska iz takvog stanja.

Razume se, sve to sa stanovišta univerzuma prava, a ne samo sa stanovišta provincijalizma prava, dakle, ne samo sa stanovišta kulta lokalizma prava, već i sa stanovišta kulture opštosti prava.

To bi bili najopštiji pravci razmišljanja i zaključivanja ovogodišnje trinaeste sesije Kopaoničke škole prirodnog prava i zato će ova uvodna reč biti tome i posvećena i podređena.

Moralna triparticija prava

Ali, pre nego što pređem na *sedes materie* ove reči, da se podsetimo, kada je reč o kulturi prava, da je ova škola učinila jednu tipologiju kulture prava pomoću tri sintagme: učini zlo, ne učini zlo, učini dobro. Ove sintagme označene su kao tri stupnja opšte kulture kao i kulture prava i njegove zakonitosti. Ustvari, te sintagme grade moralnu triparticiju prava.

Prvobitno pravo sa sistemom taliona naređivalo je *učini zlo*, da bi sledeća epoha, vođena principom hrišćanske civilizacije, naređivala *ne učini zlo*. Naše vreme, nadahnuto autoritetom zdravog razuma racionalne koncepcije prirodnog prava, čini začetak treće epohe koja naređuje *učini dobro*.

Ali, ta treća epoha koja nosi sintagmu *učini dobro* nalazi se samo u legitimitetu prirodnih prava, samo u kodifikovanim aktima ovih prava, samo u normativnom traktatu i standardima međunarodne zajednice.

Međutim, u onom drugom delu, u postupku realizacije ovih prava, na mnogim stranama ovoga sveta pravo se vraća svom primitivnom izvoru – *učini zlo*. I evo raspeća prirodnih prava čoveka na jednoj strani legitimitet koji nosi sintagmu *učini dobro*, i na drugoj strani legalitet koji nosi sintagmu *učini zlo*.

Prema misaonom opusu Kopaoničke škole, ovi crni oblaci koji prete da nam zarobe treću epohu prava koja naređuje *učini dobro*, mogu se izbeći samo većim dejstvom organizovane umnosti u smislu zaštite i poštovanja osnovnih prirodnih prava čoveka; što je trajna in-

spiracija ove škole. Ali, ako ostanemo samo na ovoj konstataciji, onda je to samo lepa želja bez konkretnih utvrđenja i nekog vidika izlaska i iz tmine crnih oblaka. Razume se, o tome će biti dalje reči.

Kratka rekapitulacija

Ali, da bi bolje sagledali suštinu stvari, opet nešto prethodno. To prethodno odnosi se na neka podsećanja, ovoga puta zaista samo u kratkim crtama, i samo da bi osvežili naša znanja koja smo sticali u proteklih 12 godina.

Kao što se sećate, rekli smo, da ideja prirodnog prava ima svoj koren u antičkoj grčkoj filozofiji (još pre Aristotela) koja je poslužila kao temelj za dalji razvoj filozofije prirodnog prava koja se najpre granala u dva pravca: teološka interpretacija naročito u smislu Tomističke doktrine srednjevekovne sholastike, i laicizacija prirodnog prava koja ga svodi prvo nabiloško racionalno (Hugo Grocijus) XVII vek, i čisto racionalna koncepcija po kojoj je razum izvor ukupnog saznanja (Kant XVIII vek).

Među različitim interpretacijama prirodnog prava prevagu smo dali racionalnoj (umnoj) koncepciji prirodnog prava, koja je i danas osnov brojnih međunarodnih konvencija i Opšte deklaracije o pravima čoveka.

Na toj osnovi postavili smo naš Heksagon prirodnog prava koji se sastoji od prava na: život, slobodu, svojinu, intelektualnu tvorevinu, pravdu i pravnu državu.

Postavili smo teoriju triparticije koja se tiče odnosa prirodnog i pozitivnog prava. U vezi s tim formulisali smo 12 tablica sudijske nezavisnosti. Postavili smo teoriju zloupotrebe ljudskih prava, i uneli više jasnoće u samu terminologiju, zaključujući da je izraz *prirodno pravo* genusni pojam za prava čoveka i ljudska prava. Razgraničili smo legitimitet ljudskih prava od njegovog legaliteta u postupku ostvarenja.

Najzad, na prošlom času izneli smo skicu jedne teorije prava na toleranciju i to kao posebnog subjektivnog prava.

Na osnovu 12-to godišnjeg rada i 40 tomova biblioteke, Kopanička škola danas je mesto na kome se sfera prava shvata i naučno

obrazlaže kao sfera samosvesne slobode, mesto na kome se utvrđuje zakonsko nepravo i nadzakonsko pravo i to putem komutativne i distributivne pravde, a ne putem mnogih detentora vlasti koje nasilje uzimaju kao instrument volje vladajuće klase.

Kada je reč o odnosu prirodnog i pozitivnog prava, isticali smo veliki broj razlikovanja – pozitivno pravo je heteronomno, nesavršeno i nezavršeno, promenljivo i nestalno, lokalno, često nepravedno – a prirodno pravo je autonomno dakle nezavisno od voljnog faktora, ono predstavlja nesamovolju prava, ono je tvorevina prirode i deluje kao i drugi prirodni zakoni, ono je pravedno po sebi, ono je savršeno, nepromenljivo i večno, ono je univerzalno, nije ni nacionalno ni klasno već je nadpozitivno primarno i originalno.

Ali, postavili smo i snažne tačke vezivanja i na tom pitanju postavili smo teoriju triparticije prema kojoj odnos između prirodnog i pozitivnog prava može biti uzoran, subsidijaran i korektivan.

Provincijalizam i univerzum prava

I upravo na toj skali razlikovanja i ustanovljenog tripartitnog odnosa, uzimamo jednu tačku koja će nam biti osnova za dalja izlaganja, a sve sa ciljem, kako je već istaknuto, da odgovorimo na pitanje otkuda kultura u legitimitetu prirodnog prava i nekultura u legalitetu tog prava.

Reč je o onom svojstvu pozitivnog prava prema kome je ovo pravo ograničene prostorno-vremenske dimenzije. Drugim rečima, pozitivno pravo po prirodi svog izvora čini lokalitet i provincijalizam prava, za razliku od prirodnog koji čini univerzum prava.

Otuda, kada je reč o skali njihovog razdvajanja, ali i tačkama vezivanja, posebno sa stanovišta prostornog važenja, nastaje suštinsko pitanje: kult provincijalizma prava ili kultura univerzuma prava.

Klasifikacije

Prethodno pogledajmo kako se pozitivno pravo u svojoj vekovnoj evoluciji, sve do druge polovine XX veka, okupilo u nekoliko fa-

milija, često nesložnih, a ponekad i ekstremno suprotstavljenih. U literaturi tu postoje različite klasifikacije i moguće tipologije tzv. velikih pravnih sistema, učinjene od poznatih komparativista.

U svakom slučaju, sve te klasifikacije govore o lokalizmu prava, ali i o njegovom svojstvu prostiranja na šire geografske prostore. Od daleke istorije prava i njegove civilizacije, pravo ima potrebu da se širi, da umnožava svoje kapilare, da osvaja neku prostorno-vremensku dimenziju, da zaviri preko neke reke ili planine ili neke prirodne i državne granice.

I tako sve do nekog univerzuma, do zajedničkih konvencija, deklaracija ili unifikacija, do nekih mostova koji spajaju razdvojene narode pa i čitave civilizacije. (Solon i Likurg, putovali su po celom Sredozemlju da bi upoznali tamošnje zakone; nisu imali internet ali su imali potrebu za njim).

Veliki pravni sistemi

Kada je reč o različitim familijama prava na opštem planu u XX veku, treba poći od konstatacije da je ono u svetskim okvirima rezultat viševjekovne evolucije i pravne civilizacije. Evolucije koja je svojstvena nacionalnom biću i kulturnom identitetu pojedinih naroda, a što je opet posledica dejstva različitih determinanti koje bitno utiču na prirodu određenog pravnog sistema.

Čini se, da bi za ovu priliku mogla biti postavljena jedna petočlana klasifikacija velikih pravnih sistema XX veka. Razume se, taj pentagon ovde je usvojen samo kao moguća skica klasifikacije pozitivnog prava u svetskim crtama, i to samo radi toga da bi bili u stanju da sagledamo rezultate procesa koji su se tu odigrali, naročito u drugoj polovini XX veka, a koji su doveli do izvesnog ujedinjavanja razdvojenih pravnih celina. A onda u svetlu tih procesa, posebno na planu ostvarenja i neostvarenja tog ujednačavanja, da sagledamo neke markantne tačke naše dužnosti u smislu predloga da nam se pravo iz krize neostvarenja ili neobjektivnog ostvarenja uputi na neka zelena polja života na kojima stoje usamljena deklarativna i kodifikovana prirodna prava čoveka.

Pet familija prava

Ako pođemo od evropske pravne civilizacije, onda bi kao prvu familiju označili kulturu prava koja se ujedinjuje na rimskoj, pandektno-germanskoj i romanskoj osnovi, gde je rimsko pravo temelj te civilizacije. Ta evropska pravna porodica ponikla je, dakle, na zdanju rimskog prava, ali i razvijala svoje ustanove shodno potrebama svoga vremena i prostora. Reč je o ustanovama rimskog prava (evolucija od hiljadu godina) gde je bio snažan uticaj grčke filozofije antičkog doba i koja je snažno povezivala moral sa prirodnim pravima čoveka (stoička škola). Naročito je ova kultura dobila mesto na širokom prostoru privatnog prava, od državnine i svojine do ugovora i delikta i građansko-pravne zaštite prava.

Druga pravna celina je *Common law* sistem ostvaren na izvoru i pravnoj tehnici precedentnog prava anglo-saksonskog tipa koga mnogo više ima u vanevropskim zemljama (Australija, SAD, Novi Zeland). To je »opšte pravo« engleske pravne tradicije i u suštini kao sudsko pravo *primenjuje se* na one pravne odnose koji nisu regulisani pisanim propisima. Ustvari, to je sistem pravnih pravila i pravnih načela, najvećim delom građansko-pravne prirode, koja ne izdaje zakonodavni organ (*lex non scripta*), već koja se stvaraju u dugotrajnoj i precedentnoj praksi zasnovanoj na prethodnim sudskim odlukama – sistem kazuistike.

Prema izvesnim autorima, ove dve grupe prava francuska i anglo-saksonska, suprotstavljene su, pre svega, u tehnici njihovog funkcionisanja i brojnim razlikama u njihovom izvoru, što sve govori o posebnim celinama. Međutim, prema ovom shvatanju (Rene David) između te dve familije prava postoje duboke sličnosti koje ih spajaju i koje dovode do suštinski istih rešenja. Tako, oba pravna sistema inspiriše zajednička ideologija, ekonomska struktura, hrišćanski moral, demokratsko ustrojstvo države, dakle, njihov pravni poredak zasnovan je na istim moralnim, političkim i ekonomskim postulatima što nužno dovodi do istih ili sličnih pravnih rešenja. Zato, to su podgrupe zapadnog pravnog sistema.

Treći veliki pravni sistem jeste šerijatsko pravo koje se zasniva na islamskoj religiji, na Kuranu kao osnovnom izvoru prava, koji, pored prava, obuhvata i osnovne principe vere i morala. Kao izvor ovoga prava označava se i Sunnet (tradicija) koja podrazumeva Muhamedo-

ve izreke i način njegovog života. Prema islamskoj nauci u izvore šerijatskog prava, pored Kurana i Sunnet-a spadaju i pravna shvatanja (Idžmaul ummet) i norme koje su dobijene putem analogije – Kijas. Ovo pravo, kako se vidi, razlikuje se od evropskog kontinentalnog zasnovanog na rimskom pravu ili onog koje je zasnovano na Common law sistemu. Razlike su brojne, počev od obima, izvora i prirode tog prava, pa sve do vrste i prirode sankcije koja prati prekršaj norme.

Četvrtu grupu velikih pravnih sistema čine sistemi Dalekog istoka. Tako indijsko pravo (posebno, privatno) sastoji se od Hindu prava, islamskog prava i zakonodavstva starog (pre polovine XX veka koje nije ukinuto) i postojećeg pozitivnog prava. Što se tiče izvora muslimanskog prava, o tome je već bilo reči. Hindu pravo ima tri izvora: Sruti, Smriti koji su božanskog porekla, i običaji koji nisu ušli u prva dva, ali koja iz njih proizilaze. Ustvari, Smriti je osnovni izvor Hindu prava koji se sastoji od zakonika Manu i Narda.

Petu grupu čini sistem kineskog prava koji je do prve polovine XX veka bio zasnovan na principima Konfučijeve doktrine i kasnije Carskog zakonika koji je sadržavao pravila privatnog i javnog prava. U drugoj polovini XX veka kinesko pravo se sastoji od pisanih zakona, ali ono i dalje važnu ulogu pridaje običajima i ustaljenim pravilima ponašanja koja uglavnom imaju vansudsku pozornicu u odnosu na kategorije evropskog prava.

U XX veku pojavilo se tzv. socijalističko pravo u značajnom delu sveta i to sa sovjetskom revolucijom kao rodonačelnikom ovog prava. To pravo se zasnivalo na marksističko-lenjinističkoj dogmi prema kojoj država je aparat za fizičko nasilje a pravo je samo volja vladajuće klase, konkretno komunističke partije. Izdižući nasilje iznad svih individualnih i društvenih vrednosti, ta dogma u svojoj praktičnoj primeni, dovela je do pustoši prava kao nauke o dobrom i pravičnom. Ona se širila po sistemu »zajedničke krvi« na veći broj zemalja koje su svoje pravo u svim oblastima života pretvorile u antipravo u rukama vladajuće komunističke partije.

Zbližavanje

Koji su se procesi odigrali u XX veku u kontekstu ovih pet ili šest velikih pravnih sistema u smislu ublažavanja njihovih razlika.

To je, pre svega, veliki stepen zблиžavanja, naročito u drugoj polovini XX veka. Tako preko brojnih međunarodnih konvencija, kao i preko faktičkog i pravnog uticaja, došlo je do približavanja evropskog kontinentalnog prava i anglo-saksonskog prava koje je u velikom delu postalo pisano pravo i često slično sa rešenjima evropskog kontinentalnog prava. Razume se, uticaj je bio i u obrnutom smeru, tako da su danas, uglavnom zahvaljujući međunarodnim konvencijama, mnoga rešenja kontinentalnog prava prožeta načelima i rešenjima anglo-saksonskog prava (posebno u domenu privatnog prava, naročito ugovornog).

S druge strane, šerijatsko pravo u izvornom smislu danas se dosledno primenjuje samo u nekoliko država (Iran, Saudijska Arabija). Mnoge zemlje islamskog prava su modernizovale svoje pravo po uzoru na evropske zemlje – Turska, Egipat, Sirija, Alžir, Tunis, naročito u domenu privatnog prava.

Ista pojava se zapaža i sa pravom Indije i Kine. Razume se, uvek sa jednim značajnim područjem koje i dalje obeležava osobenost te vrste legitimiteta prava, ali tačke vezivanja sa drugim sistemima su evidentne.

Najzad, socijalističko pravo danas je uglavnom napustilo pozornicu jurističkog sveta, ali, izgleda, mnogo više u svojoj matici nego u nekim matricama koje je proizvelo i gde još to pravo egzistira, što je slučaj i sa jugoslovenskim pravom gde su još prisutne ustanove iz perioda tzv. revolucionarne svesti. Ipak, može se zaključiti, da na opštem planu ovo pravo ustupa mesto klasičnim pravnim kategorijama evropske pravne kulture.

Dva razloga zблиžavanja

Celokupno ovo zблиžavanje proizvod je internih razloga i potreba koje se javljaju u čitavom kontekstu odnosa između pojedinih zemalja. U suštini, u pitanju je unifikacija i usaglašavanje zakonodavstva i prava kao načina potpunije i efikasnije komunikacije između različitih pravnih sistema.

Međutim, u istom periodu, u drugoj polovini XX veka, snažno je delovao jedan drugi kohezioni faktor, nazovimo ga eksternim, a to

je kodifikacija ljudskih prava (prava čoveka kao prirodnog prava) u okviru Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih organizacija i međunarodnih standarda. To je čitav svet pravnih normi koji predstavlja normativno ostvarenje kulture prirodnog prava racionalnog smera.

Otuda, zadržaćemo se, najpre, na internim mogućnostima unifikacije, a zatim na kodifikaciji ljudskih prava u odgovarajućim dokumentima međunarodne zajednice.

Unifikacija

Ako se pod unifikacijom prava podrazumeva takvo usaglašavanje pravnih normi koje čine jedinstven pravni sistem a koji se prostire unutar jedne ili više zemalja, onda se može govoriti o unutrašnjoj (domaćoj unifikaciji) i međunarodnoj unifikaciji prava.

S obzirom na svrhu ove uvodne reči nas će ovde interesovati isključivo međunarodna unifikacija prava.

Ona se, u drugoj polovini XX veka naročito proširila, bilo unutar jedne od pomenutih šest familija prava, bilo izvan njihovih granica. Razlozi za ovu pojavu mogu se videti na čitavom horizontu bilateralnih i multilateralnih odnosa između pojedinih zemalja i to u različitim oblastima ekonomske, kulturne, političke, pravne i socijalne sfere društvenog života.

Sve te razloge, samo za potrebe ove uvodne reči, nazivamo internim, za razliku od kodifikacija ljudskih prava u međunarodnim okvirima koja se implementiraju u pojedina zakonodavstva, i njih ovde nazivamo eksternim razlozima unifikacije.

Međunarodna unifikacija izazvana internim razlozima ne može biti potpuna iz čitavog niza razloga. Jedni su prirodni činioci (podneblje, klima, osobenosti zemljišta, primorska ili kontinentalna zemlja) a drugi su činioci ideološke prirode, (politički sistem, religija, običaj).

Zato unifikacija prava u ovom smislu postavlja dva pitanja – da li je ona moguća i da li je ona poželjna. I upravo odgovor na ova pitanja daje slika unifikacije u realnom životu.

Iz svih ovih razloga koji se odnose na prirodne i ideološke determinante, ova vrsta unifikacije ne može i ne treba da dostigne naj-

viši stepen ujednačavanja, jer bi tada takve pravne norme bile neadekvatne društvenom faktu – pobuna fakta protiv prava.

Dakle, može se konstatovati da se unifikacija i harmonizacija prava unutar i izvan pojedinih familija prava, naročito u drugoj polovini XX veka, javila u širem obimu u odnosu na prethodno vreme. Međutim, ta unifikacija je izraz potreba pojedinih zemalja koje su osobene samo za te zemlje (interni faktor), pa je ona s toga samo parcijalna, dakle, i nemoguća (prirodni i ideološki činioci) i nepoželjna da obuhvati odgovarajući pravni sistem u celini.

Kodifikacija

Za razliku od ovog, kao što je već naglašeno, u istom razdoblju druge polovine XX veka, sve do naših dana, delovao je i deluje onaj drugi kohezioni faktor (eksterni) koji se vezuje za kodifikaciju ljudskih prava u okviru međunarodnih organizacija, a koji biva preuziman na najširem planu od strane svih familija prava, jer su ljudska prava zajednička i univerzalna kategorija. Koliko je on uspeo da ostvari kulturu prirodnog prava, o tome će još biti reči. Prethodno upoznajmo se u osnovnim crtama sa stanjem međunarodnih dokumenata i opštih akata u materiji ljudskih prava.

Ako se za trenutak ostavi po strani istorija ovog pitanja onda pre svih i iznad svih dokumenata stoji *Opšta deklaracija o pravima čoveka* iz 1948. godine. Ona predstavlja do sada najpotpuniju kodifikaciju prirodnog prava koja je učinjena u istoriji kulture prava.

Po broju i sadržini prava čoveka, ona predstavlja pravu riznicu ovih prava. Ona su u prošlosti bila sadržana u poveljama i deklaracijama različitih naroda ili u misaonim opusima značajnih filozofa.

Ta prava, ova kodifikacija je ne samo sakupila, već ih je i proširila, dodajući klasičnim »političkim i građanskim pravima« još i kategoriju »ekonomskih i socijalnih prava«, što je čini se prvi put učinjeno u ovoj deklaraciji kada je reč o popisu ljudskih odnosno prirodnih prava, ako imamo u vidu retrospektivu ovog pitanja. Radi bolje preglednosti, pogledajmo koja su to ljudska prava koja su proklamovana ovom Deklaracijom.

Pre svega, Deklaracija svojom osnovnom i uvodnom odredbom prihvata racionalnu koncepciju prirodnog prava i na njoj gradi zdanje ljudskih prava.

Prepoznamo, »Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i svešću i treba jedni prema drugima da postupaju u duhu bratstva. Svako ima pravo na život, slobodu i bezbednost ličnosti«.

Horizonti Deklaracije

Pored ovih osnovnih prirodnih prava čoveka, Deklaracija predviđa i druga prava koja se, prema savremenoj terminologiji, nazivaju »političkim i građanskim«.

To su: pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti; pravo na slobodu mirnog zbora i udruživanja; pravo na slobodu kretanja i izbora stanovanja u granicama pojedine države i pravo napuštanja svake zemlje, uključujući i vlastitu, i vraćanje u svoju zemlju; pravo azila od proganjanja; pravo na jedno državljanstvo.

Deklaracija, zatim, proklamuje još i ova prava: pravo na pravni subjektivitet, pravo na jednakost pred zakonom i na podjednaku zaštitu zakona, pravo na pravično i javno suđenje, pravo na pretpostavku nevinosti dok se ne utvrdi krivica, pravo na legalitet u krivičnom postupku.

Posle ovoga Deklaracija predviđa čitav niz socijalnih prava, kao i onih koja proizilaze iz rada.

To su: pravo na socijalno osiguranje; pravo na rad, slobodan izbor zaposlenja i zadovoljavajuće uslove rada; pravo na jednaku platu za jednaki rad; pravo stupanja u sindikat; pravo na školovanje; pravo na standard koji garantuje zdravlje i blagostanje; pravo učešća u kulturnom životu zajednice; pravo na zaštitu autorskog prava; pravo na sklapanje braka i osnivanje porodice; pravo svakoga da poseduje imovinu.

Odmah se postavlja pitanje ostvarenja ovih prava. Izražena su mišljenja da je ovako dug spisak ljudskih prava, a posebno onih koja spadaju u »socijalna i ekonomska prava«, pretvorio ljudska prava u

»neke daleke utopijske ciljeve«. Ovo tim pre što sama Deklaracija sebe proglašava samo zajedničkim standardom koji treba ovi narodi i ove nacije u budućnosti da postignu. Deklaracija je bila doneta kao pravno neobavezujuća, ali postala je izvor međunarodnog prava u smislu običajnih pravila i opštih pravnih načela.

Prolongatio

Međutim, faktografija i hronologija ljudskih prava idu dalje. Posle ove Deklaracije usledili su regionalni akti o zaštiti prava čoveka i to: Afrička povelja o pravima čoveka i naroda iz 1981, Američka konvencija o ljudskim pravima iz 1969. i Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine.

Sve ove konvencije polaze od Opšte deklaracije o pravima čoveka iz 1948. godine i u osnovi reprodukuju.

Tako, Evropskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, obrazovana su i odgovarajuća tela – Evropska komisija za ljudska prava i Evropski sud za ljudska prava (da ne budu samo katalog lepih želja).

Kao značajni dokumenti su tu dalje: završni akti iz Helsinkija (1975), Madrida (1980) i Beča (1986), a zatim završni dokumenti KEBS u Kopenhagenu (1990), Pariska povelja za Evropu (1990), Konferencija o ljudskoj dimenziji u Moskvi (1991), kao i mnogi drugi dokumenti. U svim dokumentima ističe se pravda koja se zasniiva na priznanju i potpunom prihvatanju čovekove ličnosti kao najviše vrednosti.

Ohrabrenja

Putem implementacije i internacionalizacije ljudskih prava kodifikovanih u ovim dokumentima, kultura prirodnog prava dobila je u svom legitimitetu i širini toliko mesta da bi se moglo govoriti o začecima za jedno univerzalno ili svetsko pravo.

To se moglo ostvariti samo pomoću filozofije prirodnog prava racionalnog smera.

Ovo pravo ovako objedinjeno i u mnogim tačkama sjedinjeno, bez obzira na objektivne razlike koje postoje između tzv. velikih pravnih sistema, ulivalo je nadu da će osnovna prirodna prava čoveka biti jednom zauvek zaštićena i ostvarena. Reklo bi se nastupa zlatni vek u kome su prirodna prava čoveka postavljena i ostvarena bez obzira na razlike koje među ljudima postoje po rođenju ili ubeđenju.

Vreme nesloge

Međutim, zlatni vek nije nastupio. Odložen je na neodređeno vreme. Umesto zlatnog veka u praktičnom ostvarenju kodifikovanih i implementiranih ljudskih prava, nastupilo je vreme nesloge, nasilja kao opozicije umnosti, došlo je do ogromne razlike između proklamovanih i ostvarenih ljudskih prava i to je danas sudbinsko pitanje naše civilizacije.

Dakle, kodifikacija ljudskih prava, s jedne strane, predstavlja veličanstvenu misaonu zgradu savremenog čoveka, ali istovremeno i gaženje tih prava i uništavanje te i takve zgrade.

I tako dolazimo do odlučujuće antinomije savremene civilizacije: visok stepen kulture prirodnog prava u izvoru, kodifikaciji, u legitimitetu – nasuprot visokom stepenu nekulture u ostvarenju, nejednakom postupanju u jednakim stvarima, u legalitetu.

Uzroci

Uzroci ovakvog stanja su i brojni i raznovrsni, zavisno od prostorno-vremenske stvarnosti, geografskog i ideološkog faktora, religijske i filozofske svesti, ekonomske mogućnosti i ekonomske konstitucije, rečju, od stepena opšte i jurističke kulture.

Ipak, kada je reč o neostvarenju ljudskih prava na najširem planu unutar i izvan pojedinih familija prava, čini se, da bi mnoštvo uzroka mogli svesti na tri osnovna: ekstremno siromaštvo, antipravne države, zloupotreba ljudskih prava.

Ekstremno siromaštvo

U mnogim delovima sveta danas je objektivno nemoguće ostvariti mnoga prava koja su utvrđena kao ekonomska, socijalna i kulturna ljudska prava.

Na osnovu jednog empirijskog istraživanja, jedna milijarda ljudi danas živi u uslovima apsolutne bede usled čega na našoj planeti svakodnevno umire ogroman broj ljudi i dece, zbog nedostatka hrane i osnovnih higijenskih uslova.

To je bez sumnje pravi atak na elementarno ljudsko dostojanstvo i fizičku egzistenciju jedne petine ili šestine stanovništva našega sveta. Šta znače tu reči Univerzalne deklaracije o pravima čoveka ili bilo koje druge deklaracije kada ovde to jednostavno nije moguće ostvariti (život, standard, povoljni uslovi rada).

To je jedna humanitarna katastrofa koja ozbiljno pretilo i katastrofom neostvarenja ljudskih prava.

Antipravne države

U značajnom delu sveta, koji ne pripada ekstremnom siromaštvu, ljudska prava su uglavnom prihvaćena putem ratifikacije ili implementacije u svoja nacionalna zakonodavstva.

Međutim, ovim državama nedostaje legalitet u ostvarenju ljudskih prava. Ustvari, reč je o državama koje vladavinu prava i pravde zamenjuju vladavinom volje ili samovolje jednih u odnosu na druge.

Načelo legitimiteta i legaliteta, kao nerazdvojni atributi pravne države, ovde, kod nepravne države, bivaju zamenjeni proizvoljnim oportunitetom nacionalne, klasne, rasne, verske ili ideološke prirode. I to, u tolikoj meri da nasilje postaje notorni društveni fakt koji prelazi sve granice društvene tolerancije. To je niža kultura prava i ona nije polje na kome ljudska prava doživljavaju uzdizanje.

Zloupotreba ljudskih prava

Treći uzrok neostvarenja ljudskih prava jeste zloupotreba ljudskih prava koja se ponekad preduzima čak i od strane pravnih država.

Zloupotreba ljudskih prava postoji u slučaju kada se ona vrše protivno cilju zbog koga su ustanovljena ili priznata (objektivno stanovište) odnosno kada se ona vrše sa namerom da se drugi povredi (subjektivno stanovište). Ovde treba prihvatiti objektivno stanovište.

Ovo tim pre, što se od strane moćnih pravnih država danas preduzimaju mere zaštite koje u suštini znače odmazdu (sistem taliona), gde se čine nove, često i teže, povrede ljudskih prava od onih koja se štite. To je ekvivalencija nasilja: jedno ubistvo motiv je i opravdanje drugog, jedna povreda ljudskih prava leči se drugom povredom i tako u nedogled.

Ista kvalifikacija pored odmazde, stoji i u svim slučajevima kada se povreda ljudskih prava vrši da bi se postigli određeni ciljevi – politički, vojni, nacionalni ili ekonomski. Tada, ljudske žrtve licemerno se nazivaju »kolateralnom štetom« i ona povlači svaku vrstu odgovornosti.

Najslabija tačka

Kao što se vidi, postojeće stanje u materiji ljudskih prava, ovlašćuje me da utvrdimo nesaglasnost između predviđenih i prihvaćenih ljudskih prava od strane međunarodnih konvencija i deklaracija i fakta neostvarenja ili delimičnog ostvarenja ovih prava u mozaiku država koje čine univerzum pravnih sistema.

Taj odnos nesrazmere (*laesio enormis*) između prihvaćenog i nezavršenog, danas je najslabija tačka u celom sistemu ljudskih prava. Spektar proklamovanih i ratifikovanih ljudskih prava u savremenom svetu je ugrožen neostvarenjem ili nepotpunim ostvarenjem tih prava. Takvo stanje stvari i dalje nas drži u šemi zatvorene i dirigovane sudbine, što je prava suprotnost racionalnoj koncepciji prirodnog prava.

Pravna nesigurnost

Ova disproporcija između proklamovanih i neostvarenih ljudskih prava dovodi do nedozvoljenog stepena pravne nesigurnosti, što

može biti znak krize prava i pravnog sistema, kako na opštem, tako i na pojedinačnom planu.

Stepen pravne nesigurnosti koja prelazi granicu društvene tolerancije može se egzaktnim putem ustanoviti (javno mnjenje, upoređivanje, statistički podaci).

Kada je reč o krizi pravnog sistema, onda se ona vidi, kako u legitimitetu prava tako i u njegovom legalitetu. Drugim rečima, kriza pravnog sistema postoji u slučaju kada njegova dalja egzistencija zapadne u stanje odlučujućeg trenutka transformacije, i to usled takvih nedostataka u legitimitetu i legalitetu prava koji dovode do neprimene ili neobjektivne primene prava u tolikom stepenu da je po opštem mišljenju pravna nesigurnost postala društveni fakt.

Međutim, savremena kriza ljudskih prava ne vidi se u kumulaciji manljivosti legitimiteta i legaliteta, već samo legaliteta čije ostvarenje na najopštijem planu je ugroženo dejstvom već pomenutih uzroka (ekstremno siromaštvo, antipravne države, zloupotreba ljudskih prava). Ali, bez obzira na ovaj monizam, kriza prava ovde ipak postoji jer se ona meri stepenom pravne nesigurnosti kao skupnim ishodištem manljivog funkcionisanja prava.

Pitanje je kako izaći iz krize neostvarenja proklamovanih i usvojenih ljudskih prava, kako u tom pogledu dostići potreban stepen društvene sigurnosti.

Pitanje nije samo pravno, ono se prostire na sve segmente društvenog organizma, od pojedinca i svih oblika njegovih asocijacija do državno-pravnog poretka i međunarodne zajednice.

Metappravni činiooci

Kao prvi odgovor na postavljeno pitanje, može se reći – da određene metappravne determinante bitno utiču na ostvarenje legaliteta ljudskih prava, u prvom redu stepen opšte i profesionalne kulture, a zatim, stanje univerzalne svesti i savesti, javno mnjenje, medijska, naučna i stručna opservacija, politička zrelost i prosvećenost, moralna emancipacija, ekonomska inspiracija, ustaljena pravila ponašanja, tehnička obrazovanost.

Sve ove determinante u jednom društvu imaju neki svoj stepen i standard i upravo od visine tog standarda zavisi i visina ostvarenja ljudskih prava.

Podizanjem tog standarda na viši stepen ljudskosti, pitanje ostvarenja ljudskih prava ulazi u područje zadovoljavajuće ili podnošljive društvene tolerancije.

Razume se, to nije put »kratkog daha«, već društveni proces koji se prostire na neodređeno vreme. S toga, ovaj vid uticaja, kao najvažniji vid uticaja, na primenu legaliteta u materiji ljudskih prava, predstavlja siguran, ali ne i trenutni način rešenja pitanja. S toga, ne možemo biti optimisti da će se to pitanje rešiti u skoroj budućnosti. To pitanje se ne rešava nikakvim dekretom, već društvenim procesom u smislu većeg stepena opšte kulture.

Prema tome, dužnost je naša i individualna i opšta, svekolika i sveta, da učestvujemo u procesu približavanja legitimiteta prema legalitetu ljudskih prava. Ako to ne učinimo, postojeće kodifikacije ljudskih prava ostaće u istoriji zabeležene, ne samo kao iluzije i neostvarene želje, već i kao čin zajedničke odgovornosti onih koji odlaze pred onima koji dolaze.

Demokratska kultura

Na istim ili sličnim društvenim koordinatama nalazi se i drugi način, bolje reći, neka virtuelna mogućnost da se ugroženi legalitet ljudskih prava privede »k poznaniju« svesti i savesti a to je ustrojstvo jednog društva na temeljima demokratske kulture koja podrazumeva i pravo na toleranciju.

Zasigurno, to nije ni vulgarna demokratija (gde princip većine može ugroziti manjinu i pretvoriti se u svoju suprotnost, diktaturu ili neki drugi vid tiranije), ni simulovana demokratija čije su demokratske proklamacije samo papirne a disimulovano je nasilje.

To je ustvari onaj tip demokratije koji se ovde naziva demokratskom kulturom, savršeni tip demokratije u kojoj pored notornih svojstava demokratije (zakon većine), tolerancija predstavlja *conditio sine qua non* ostvarenja prirodnih prava čoveka, ona je tačka razuma kul-

ture pravde i legitimacije pravne države. To znači, da je pitanje tolerancije ustvari pitanje opšte kulture i visokog stepena razuma.

Ako je stepen razvoja zarobljen dogmom bilo koje vrste (rasa, boja, pol, jezik, veroispovest, političko i drugo mišljenje, nacionalno i društveno poreklo, imovina), onda je to antipod demokratskoj kulturi, bez obzira na zakon većine koji je karaktersitičan za demokratsko društvo.

Otuda, tolerancija i dogmatska netolerancija, dva su saputnika života čoveka kao društvenog bića.

Ako jedno društvo evolucija vodi ka toleranciji, udaljavajući ga od dogmatske netolerancije, onda je to istovremeno i epitet načela legaliteta u ostvarenju ljudskih prava.

Međutim, i ovaj način nije plod trenutka već je ishod i obeležje razvijene zajedničke umnosti. Otuda, s obzirom na prirodu i dugotrajnost pomenutih načina ublažavanja ili iščezavanja nesrazmere između legitimiteta i legaliteta ljudskih prava, teško je biti optimista da će se u neko dostižno vreme pitanje ostvarenje ljudskih prava na svetском planu rešiti, prema opštem mišljenju, na pravedan i zadovoljavajući način.

O toleranciji je bilo reči na prošlogodišnjoj Dvanaestoj sesiji Kopaoničke škole.

Nezavisno sudstvo

Ostaje još jedan vid uticaja na ostvarenja legaliteta ljudskih prava, a to je reagovanje i insistiranje opšte javnosti da svi činioci prava, a posebno nezavisno sudstvo, pravedno i efikasno primenjuju norme o ljudskim pravima koje proizilaze iz ratifikovanih konvencija i opšteprihvaćenih međunarodnih standarda a koji su sastavni delovi unutrašnjeg pravnog poretka svake prosvećene zajednice. (O tome je ova Škola u više navrata zauzela stav).

Pri tome, legalitet u primeni ljudskih prava zahteva dubinu filozofije komutativne i distributivne pravde koja je još od antičkog vremena preživela sve vekove i koja se i danas javlja kao stožerna vrлина čoveka. (O toj pravdi ova Škola je još pre više godina zaključila da je ona i danas relevantni kriterijum u procesu ostvarivanja prava).

Dakle, za naše pitanje, kako postići legalitet u primeni ljudskih prava, putokaz se vidi u komutativnoj i distributivnoj pravdi i njihovoj primeni u praktičnom životu – na jednake slučajeve treba primeniti isto pravilo (aritmetička proporcija), a na nejednake drugo pravilo.

Prema tome, teško je ostvariti legalitet ljudskih prava i približiti ga legitimitetu, bez filozofije prirodnog prava, počev od Aristotela i pre njega, pa sve do Univerzalne deklaracije o pravima čoveka i pisanog prava Ujedinjenih nacija koje je usledilo posle ove Deklaracije.

Svako drugo pragmatsko i nefilozofsko postupanje u konceptu i ostvarenju ljudskih prava, vodi rezultatu kratkog efekta, kako u prostoru, tako i u vremenu.

U procesu takvog ispunjenja ovih prava, kao što je već naglašeno, sudijska nezavisnost i sudijska uloga se ogleda u tome što, sudija donosi nepristrasne odluke u zakonom predviđenom postupku na osnovu procene činjenica i razumevanja zakona u smislu ostvarenja komutativne i distributivne pravde. On je u izricanju ove pravde nezavisan od bilo koje vlasti, osim vlasti legitimnog zakona. Pri tome, sudija primenjuje i norme o ljudskim pravima koje proizilaze iz potvrđenih i objavljenih međunarodnih ugovora i opšteprihvaćenih međunarodnih standarda koji su sastavni delovi unutrašnjeg pravnog poretka svake prosvetene zajednice.

Na taj način, sudija u postupku primene prava, jedan je od glavnih aktera ostvarenja ili neostvarenja ljudskih prava. U tom postupku on se ne sme pretvoriti u automatizovanog primenjivača zakonske norme, već da putem interpretacije i razumevanja zakona (čak i kada je on u nepodnošljivoj nepravdi), privede rešenje konkretnog slučaja u smislu širih načela prava i pravde. U suprotnom, on postaje zavisn od normativne snage jedne dogme, suprotno opštem mišljenju i svom sudijskom uverenju.

Triparticija mogućnosti

Kao što se vidi, pored uticaja određenih metapравnih determinanti na ostvarenje i neostvarenje ljudskih prava, kao i stepena demokratske kulture i prava na toleranciju, uloga suda i drugih organa

koji primenjuju pravo čini triparticiju mogućnosti da se ljudska prava ostvaruju u granicama društvene tolerancije, a ne u talasima krize i vladavine pravne nesigurnosti.

Po prirodi stvari sva tri činioca su povezana i s toga ih treba shvatiti u kumulativnom a ne alternativnom, smislu i značenju. Oni su, recimo još jednom, univerzalnog karaktera, što znači da se podjednako odnose na sve pomenute familije prava u svetu u kojima se može javiti kriza u legalitetu ostvarenja ljudskih prava.

Naše pravo

Opšte stanje ljudskih prava u svetu, o čemu je do sada bilo reči, odnosi se i na naše pravo koje čini neki promil koji deli sudbinu celine. Prema tome, sve što je do sada rečeno na opštem planu shodno važi i za naše pravo.

Međutim, naše pravo, pored otiska opštosti, ima i svoj dodatni i specifični problem, svoju krizu pravnog sistema, za koju važi posebna dijagnoza i, razume se, specifična terapija za stanje našeg prava koje se može označiti kao odlučujući trenutak transformacije. S toga pogledajmo gde se naše pravo nalazi u opštem mozaiku prava.

Period naoružane nepravde

Naše pravo, po svom izvoru pripada porodici rimsko-evropske kulture, ali u svom poluvekovnom trajanju u drugoj polovini XX veka pripadalo školi socijalističkog prava, dakle, prava po volji vladajuće klase. Ta škola bila je prihvaćena kod svih sledbenika Sovjetskog oktobra i širila se po sistemu zajedničke komunističke ideologije. Naše pravo je, dakle, šireći tu ideologiju, širilo metod diktata koji se i zvanično zvao »diktatura proletarijata«.

Stvoren je jedan jak sistem državne partijske svojine po matrici sovjetskog tipa. Sve je to učinjeno posleratnim zakonima revolucionarne svesti kao »naoružane nepravde« kojom se gušila kultura prava.

Tako nastala državno-partijska svojina, pedesetih godina počela je da dobija neke nove fasade i deklarativne modifikacije putem tzv. društvene svojine iza koje je i dalje stajalo prisvajanje u korist partijske države. I pored njene potpune pravne i ekonomske konfuzije ona je, voljom vladajuće političke partije uspjela da se održi više decenija. Iza vladajuće formule »svačija i ničija« stajala je opet partijska država sa svojim imperijumom prisvajanja.

Danas u disperziji svojinskih oblika u bitnim područjima društvenog života i pored stalno prisutne tzv. privatizacije, ponovo je uspostavljena državna svojina preko javnih preduzeća gde država ima snagu administrativnog imperijuma koji je karakterističan za položaj države u autoritarnom sistemu.

Pri tome, društvena svojina je u Srbiji ostala i dalje kao ustavno-pravna kategorija, iako Ustav ne pominje socijalizam koji je jedino područje za egzistenciju društvene svojine.

Konfuzno pravo

Tako smo došli u jedan konfuzni pravnički lokalitet koji ozbiljno pretili robinzonskim položajem. Do tog položaja smo došli usled različitih volja u suštini iste vladajuće partije. Kažem konfuznog jer je taj nesistem sačinjen od tri dispartatna elementa koji obeležavaju vreme u kome su nastajali. Oni su sa istog izvora.

Prvo, naše zakonodavstvo se još i danas sastoji od razmekšanog prava iz perioda revolucionarne svesti kojom je bila izvršena »eksproprijacija eksproprijatora« u svrhu izgradnje planske državno-socijalističke privrede. Kao dokaz ovog, još nemamo Zakon o denacionalizaciji.

Drugo, tu su još ostaci zakonodavstva iz perioda socijalističkog samoupravnog društva koje se u svoje vreme širilo na hipertrofičnim talasima zamaskiranog praznorečja, koje je, u suštini, izdalo ideju prava. Dokaz se vidi u tome što još imamo važeće zakone koji su proizvod Ustava iz 1974. godine.

Treće, postojeće ustavno uređenje sa svojim deklarativnim ali neostvarenim slovom i duhom zakona – ne funkcioniše savezno zakonodavstvo.

Pravna nesigurnost kao notorni fakt

Taj konglomerat doveo je do neprava u bitnim i prava u nebitnim područjima društvenog života. To je, bar u sferi svojinskih odnosa, bio siguran put koji je vodio u krizu pravnog sistema koju karakteriše pravna nesigurnost.

Pravna nesigurnost je u našem zakonodavstvu i njegovoj primeni prvi atribut, žalosno prvo slovo azbuke u praktičnom životu.

Kao takva, ona je kod nas vidljiva na svakom koraku. Pre svega, ona se ogleda u promenljivosti, nestabilnosti pojedinih zakonskih rešenja – ono što je danas važeća pravna norma, već sutra ili prekosutra, to nije. Ova pojava može se nazvati dnevnom pravnom nesigurnošću. Ali, tu je i ona trajna, sistemska nesigurnost – šta reći za neke ustanove koje su trebale da prežive deset i više godina.

Pravna nesigurnost je još veća u sferi primene zakona. Tu se sreću antagonisti prava – fakt neobjektivne primene ili totalne neprimene čitavih zakona, pa čak i kodifikacija prava.

Treća nesigurnost je ona koju svi osećamo kada se nađemo pred nekim organom vlasti, upravne ili sudske, kada se na jednake slučajeve pravna norma primenjuje nejednako, posebno s obzirom na različitost po rođenju ili nekom ubeđenju, političkom, verskom, nacionalnom.

U ovaj prostor pravne nesigurnosti sigurno da dolazi i pravna nesigurnost koja caruje u postupku izvršenja pravosnažnih i izvršnih odluka sudske i upravne vlasti. Izvršenje sudskih odluka postalo je hod po mukama koji često potpuno obezvređi ranije vođeni sudski postupak, parnični ili krivični.

Čista misao

Pitanje je kako izaći iz ove krize pravnog sistema. O metapравnim determinantama, već je bilo reći. Da bi izašli iz ove krize, moramo formulisati čistu misao koja čini tlo slobode. Ta čista misao glasi:

– osloboditi se u zakonodavstvu (takođe i u navikama, psihologiji) svih okvira i svih kategorija socijalističke prošlosti i svih okvi-

ra retrogradnih vrednosti kako bi mogli da izgrađujemo i primenjemo pravedno pravo, a ne pravo kao izraz nasilja jednih u odnosu na druge. To znači potrebno je prethodno doneti zakon o prestanku važenja svih pravnih propisa donetih od strane avnoj-a, dfj, fnrj i sfrj koji do sada nisu prestali da važe. Taj i formalni prekid sa zakonima revolucionarne svesti bio bi prvi korak ka uspostavljanju zakona pravne države;

– opredeliti se za koncept našeg prava u budućnosti. Može se reći da mi danas nemamo nikakav koncept u smislu ideje prava i filozofske opredeljenosti. Danas je na sceni neka dnevna pragmatika ove ili one vrste, ali koncepta prava nema. Čini se, da bi on mogao biti u prihvatanju koncepcije umne, racionalne škole prirodnog prava, a to znači onog prirodnog prava koje je već kodifikovano i koje danas predstavlja opšteusvojene međunarodne standarde u vidu ljudskih prava u oblasti političkih i građanskih prava, svojinskih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava. To pravo je jednim delom implementirano u naš pravni sistem kroz ratifikovane međunarodne konvencije i koje kao takvo predstavlja sastavni deo unutrašnjeg pravnog poretka. Međutim, problem je u praktičnoj primeni prava koja su sadržana u tim konvencijama;

– primenjivati legitimne zakone i ratifikovane konvencije po metodu komutativne pravde korigovane nekim konkretnim okolnostima a koje idu u sferu distributivne pravde;

– najzad, četvrta tačka te čiste misli jeste dosledno sprovođenje principa trodelne podele vlasti, u tom smislu da su naročito sudski organi nezavisni, jer to je izraz ne samo pravnog htenja, već i kulture jednog naroda. Bez nezavisnosti sudstva nema ni pravne države.

Aktivni legitimitet

Kako ovu čistu misao ostvariti. Ona mora imati svoj aktivni legitimitet u svima nama. Taj aktivni legitimitet znači sledeće:

- objektivnost i javnost znanja i novih saznanja;
- optika stalne i naučno argumentovane pažnje, kao paradigme i istinoljubive sumnje i duhovne i materijalne kreacije;

– otvorenost i dužna obzirnost prema svakoj naučnoj misli, bez obzira na brojnost ili malobrojnost titulara te misli. Jer, otkrivanje istine skoro se nikada ne dešava na usamljenom putu i onaj ko samo sebe sluša na tom putu, pre ili kasnije, postaje rob i žrtva sopstvene dogme i monizma misli. Otuda, većina ili manjina nauku ne treba da impresionira. Ona je veoma važna sa stanovišta organizacije i funkcionisanja neke celine, ali sa stanovišta naučne istine, većina ili manjina nisu presudne veličine. Bitno je ne podleći stegama dogmatske netolerancije;

– eliminisanje svake vrste oktroisane dogme, jer dogma je antagonist nauke, kao što je nasilje opozicija umnosti i svakoj vrsti pravde. Takva dogma, a posebno ona koja se zasniva na diskriminaciji ljudi po rođenju ili ubeđenju, zloćudno zatvara polje nauke, isto onako kao što smrt zatvara fizički deo čovekove ličnosti;

– tolerancija kao izraz duhovne i materijalne slobode i demokratske kulture predstavlja uslov svakog naučnog progressa. Ona je izraz kulture pravde i prirodnog prava na život i samosvesnu slobodu.

Pravna nauka

Dužnost pravne nauke je da postavi čistu misao o kojoj je upravo bilo reči i da istraje u njenom ostvarenju i to ne samo u jednom apstraktnom intelektualnom smislu već i u praktičnom životu. Dužnost naše pravne nauke je da postavi čistu misao sa svim obeležjima aktivnog legitimiteta čiji su atributi već naznačeni.

Primenjujući tu čistu misao, pravna nauka je ta koja treba da pruži odgovore na sva fundamentalna pitanja našeg zakonodavstva i našeg prava, počev od državno-političkog uređenja, svojinskih odnosa, intelektualne kulture, sve do pravde i pravne države.

Naša pravna nauka već više od pet decenija često je bila u službi apologetike, čak i dnevne politike. Koliko je tona papira potrošeno na nesvojinskoj koncepciji svojine i na udruženom radu, na socijalističkom samoupravnom društvu, itd.

Pravna nauka danas nema pravo na lični komoditet, nema prava na abdikaciju, jer nam se pravo nalazi u dubokoj krizi. Čekajući Mojrre, grčke boginje sudbine, ili Beketovog »Čekajući Godoa«, pravna na-

uka učestvuje u samrtničkoj nemoći prava. A ako pravo biva ubijeno, onda pravnici više nemaju šta da izgube.

Naše pravo koje je više od pola veka bilo zarobljeno različitim slojevima jedne iste volje vladajuće klase i koje je u poslednjoj deceniji bilo zatvoreno kapijama lokaliteta, mora izvršiti restituciju svojih ustanova da bi se vratilo evropskoj porodici prava kojoj neminovno pripada.

Zaključna misao

Ako hoćemo da nam ostvarenje kulture legitimiteta prirodnog prava (umnost) nadvlada nekulturu u neostvarenom legalitetu tog prava (čulnost), onda svaki čovek i svi ljudi zajedno, svojim ujedinjenim umnim i čulnim delom moraju napustiti sadašnji pakao razdora i nasilje kao sredstvo vlasti, strasti, interesa.

Tada, oslobođeni sopstvenog ropstva, biće sposobni da prihvate toleranciju kao nužnost (*modus vivendi*) svog socijaliteta i kao izraz najvišeg stepena ljudskosti i kulture razuma. Odatle, do potpunog ostvarenja urođenog i kodifikovanog prirodnog prava stoji još samo jedan korak.

Ali, vratimo se u realnost. Na taj korak čovečanstvo će još dugo čekati. Svejedno, za njega vredi živeti, jer on je najlepši zadatak za ljudski rod.

Ugled naše Škole

I na kraju, kao i svake godine do sada, evo nekoliko misli, ocena i konstatacija o našoj školi, o njenom ugledu i istrajnosti, o njenoj budućnosti.

»Za proteklih deset godina ustanovljena je jedna istinska tradicija. Kopaonička škola je postala mesto intenzivnog razmišljanja o mestu prava u modernom društvu koje želi da bude slobodno i demokratsko. Ali, ona je istovremeno i vodič za akciju, jer otvara put pun nade. Sa dostojanstvom i odvažnošću jugoslovenski pravnici ovde

upućuju izazov svima onima koji bi, unutar zemlje, hteli da uguše njihov glas, i onima koji bi, izvan njihove zemlje, hteli da ih i dalje drže u nekoj vrsti izolacije. Oni zaslužuju da budu podržani i oni treba da znaju da su u svetu brojni oni koji dele sa njima veru u pravo i pravdu i da nisu sami u svojoj borbi.«

To su reči koje je pre tri godine izrekao Xavier Blanc-Jouvan, profesor Sorbone i tadašnji predsednik Udruženja za uporedno pravo u Parizu, u napisu o Kopaoničkoj školi koji je objavio u Međunarodnoj reviji za uporedno pravo prikazujući Jedanaestu sesiju škole koja se održala u decembru 1997. godine.

Kao da su ove reči predskazale ono što će se već iduće godine desiti – 1998. godine Kopaonička škola, prvi put u svojoj tradiciji, nije bila održana zahvaljujući dejstvu opresije (dogmatske netolerancije) tadašnje vlasti, koja je nastojala da uguši njen glas.

Nije ga ugušila, jer ova Škola na visokoj Gori stoji. Ona je zasnovana na ideji koja je nadživela sve vekove. Šta su onda minuti nevere prema vekovima vere u prirodno pravo.

U službi destrukcije

Politička agresivnost i prolaznost jednog totalnog lokaliteta u pogledu naše Škole, nije mogla ništa više, već da svoju nelegitimnu moć stavi u službu destrukcije i da umesto argumenta upotrebi snagu faktičke moći, slepilo mržnje, negativnu energiju jednosmernosti, političke pripadnosti, pa i običnog trača kao lažnog sredstva u oceni naučnog i stručnog opusa ove Škole.

Ovom agresijom bili su pogođeni mnogi pravници, a naročito sudije kojima je naročito u poslednje dve godine bila uskraćena (pa i zabranjena) mogućnost da učestvuju u radu Škole.

Ali, kao i u prirodi – kada oluja sa prašinom ponese u vazduh sve ono što je lako i bezvredno, reklo bi se da se više nikada neće razdaniti. Ipak, posle te jednočinke, rezultat se brzo pokaže: svaka slamka padne na svoje mesto.

Ali, da li je baš svaka zauzela mesto u ove naše dane nade i očekivanja da smo se oslobodili poluvekovne oružane nepravde. Ako

nije, ako se i dalje, promjenjenim rečima i metamorfozom spoljnog izgleda, zadržava (ili pojačava) i dalje oficijalni uticaj bitno istih ljudi, onda se to očekivanje topi – i nastavlja da vlada i upravlja već viđenom stvarnošću.

Stručni krivokletnici

Oporavak našeg prava mora biti, kako sam već istakao, zasnovan na čistoj misli i našoj aktivnoj legitimaciji u sprovođenju te čiste misli. U suprotnom, taj oporavak može biti usporen delovanjem stručnih krivokletnika koji u nastojanju da izbrišu svoj jučerašnji dan, svoju biografiju i bibliografiju, brzo čine preobuku svoje odeće kako bi i dalje bili u kursu društveno oficijelnog zbivanja.

Sasvim konkretno, neko je rekao da se nova politika mora voditi sa novim ljudima – možda u tome ima zrno istine. U suprotnom, recidiv revolucionarne svesti kao izvor prava je pred vratima – *ante portas*.

Dakle, pluralizam života ne može biti zastupan monizmom jednosmernih, u matici ili matrici, hoću reći frakciji, svejedno, bez obzira na lažna svedočanstva njihove demokratičnosti.

Ministarska vlast

Vratimo se stavu ministarske vlasti prema Kopaoničkoj školi. Kakva je ona do pre dva meseca bila, svi znamo i o tome sam već govorio.

Pitanje je, kakav je stav te iste vlasti prema Kopaoničkoj školi danas, dakle, prema ovoj Trinaestoj sesiji Škole.

Odmah moram da kažem, kada je u pitanju zabrana sudijama da učestvuju u radu Škole, aktuelna ministarska vlast je skinula tu zabranu, i to je sigurno znak dobrog razuma i profesionalne odgovornosti.

Čak su i neka finansijska jedra izvučena iz neke tmine, ona nisu raširena i verovatno čekaju povoljniji vetar, ali je pokazana spremnost i u tom pogledu. U tom smislu svi im odajemo čast i priznanje.

Završni dokument

Međutim, ima nešto što je sasvim sigurno i dublje i odgovornije. Naime, Kopaonička škola, naročito posljednjih godina, posle objavljenih radova (oko 250–300) raspoređenih po metodu Heksagona i posle obavljenih debata po katedrama, izdaje na kraju Završni dokument sa konstatacijama, zaključcima, preporukama i porukama koje upućuje najširoj pravničkoj javnosti.

Skrećem vam pažnju da su te poruke u kratkim crtama, poput dispozitiva sudske presude, koncentrisane u 28–30 oblasti prava – (život, zdravlje, ekologija, sloboda ličnosti, krivično-pravna i upravno-pravna zaštita ličnosti, svojina, denacionalizacija i privatizacija, nepokretnosti, porezi, ugovor, odgovornost za štetu, bankarski poslovi, privredna društva, privredni ugovori, osiguranje, radni odnosi, intelektualne tvorevine, sud i uloga suda i nezavisnost sudska, arbitraže, Pravo Evropske unije, međunarodni aspekti vodnog prava, pravni aspekti izbeglica, pravna država) – i da se obrazloženje tih poruka se nalazi u objavljenim tomovima Kopaoničke škole.

To je svojevrсни predlog opšte i konkretne reforme našeg pravnog sistema koji odgovara našim i međunarodnim pravnim standardima.

Međutim, zvanična vlast ove zemlje do pre dva meseca, snagom svoje političke moći i dogmatske netolerancije, uspela je da sve predloge ove Škole u smislu reforme našeg pravnog sistema, učini neaktuelnim, da ih jednostavno zaobiđe, kao da ih nema. Razume se, rezultat takvog postupanja vidi se u tome što kriza pravnog sistema ne pronalazi puteve rekonvalescencije.

I sada nastaje pitanje – hoće li i ova ministarska i ukupna aktuelna vlast nastaviti da se prema predlozima Kopaoničke škole za reformom pravnog sistema – ponaša na isti način ili će ove predloge uvrstiti u zvaničnu i javnu proceduru. Ovo tim pre, jer se nalazimo na pragu sveukupne reforme, počev od ustavnog uređenja sve do zakonskog uređenja gotovo svih oblasti prava.

Poruka Saveznog ministra pravde upućena Kopaoničkoj školi za ovu Trinaestu sesiju, između ostalog, glasi: Na Kopaoničkoj školi okupljeni pravници, više noego mi u Parlamentu, Vladi i Ministarstvu pravde, drže danas u svojim rukama sudbinu jigoslóvenskog prava.

To su reči koje obavezuju, ne samo ministarsku vlast, već pre svega Kopaoničku školu koja svojim proteklim i budućim radom stoji pred teretom odgovornosti reforme našeg zakonodavstva u svim oblastima individualnog i zajedničkog života.

I po tome: bez obzira da li će razlog sadašnjosti nadvladati inerciju nepravedne prošlosti, naša Škola sa svojim Heksagonom, filozofijom pravde i racionalnom koncepcijom prirodnog prava, *i jeste i biće* ono što je dosad bila – *Universitas iuris naturalis copaonici*.